

İsmail Hakkı İzmirli'nin "Fenn-İ Menahic (Metodoloji-1911)" Adlı Eserinin Kısaca Tanıtılması | Tuba Ökenek

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Giriş

İzmirli İsmail Hakkı, Türkiye düşünce tarihi açısından oldukça önemli bir şahsiyettir. O, çok dil bilmenin avantajı ve donanımı sayesinde çeşitli alanlarda birçok ilmi eser vermiştir. Ödevimiz kapsamında tanıtılmaya çalışacağımız Fenn-i Menahic/Metodoloji adlı eseri II. Meşrutiyet döneminde(M.1911/H.1329) Osmanlı alfabesiyle basılmıştır ve Türkiye’de bu alanda yazılmış ilk eser olma özelliğine sahip olduğundan hem bilimsel hem de tarihsel değeri vardır. Bu özelliği nedeniyle bu eser ödevimize konu olmuştur.

Eserin tanıtımını yaparken (İzmirli İsmail Hakkı, Fenn-i Menahic-Metodoloji) Refik ERGİN tarafından hazırlanan; Ötüken Neşriyat’ın İstanbul’da 2016 yılında basmış olduğu 94 sayfalık nüshadan faydalandık .

1.İsmail Hakkı İzmirli ve Eserleri

Çubukçu Hüseyin Efendi’nin torunu ve yedek yüzbaşı Hasan Efendi ile Giritli Hafize Hanım’ın oğlu olarak İzmir’de dünyaya gelen müellif, küçük yaşta iken babasını kaybettiğinden; kardeşiyle birlikte annesi tarafından yetiştirilmiştir. İlköğrenimden sonra babasının amcası Âmâ Hâfız’ın yanında hıfzını tamamlamış, bir yandan medrese dersleri alırken öte yandan rüşdiye’yi bitirmiştir. 1891’de Namazgâh İbtidâî Mektebi’ne muallim tayin edimiş, aynı yıl İzmir Dârümuallimîni’nde fahrî hocalık ve bu arada İzmir İdâdîsi’nde imamlik ve hocalık yapmıştır. 13 Ocak 1890’da İstanbul’da bulunan Dârümuallimîn-i Âliye’nin ilk talebeleri arasına girmiş, 1892’de Edebiyat Şubesi’nden mezun olmuştur. Medrese tahsiline İstanbul’da da devam eden İzmirli İsmail Hakkı, Fâtih dersiâmlarından Hâfız Ahmed Şâkir Efendi’den icâzet almıştır. Dârümuallimîn-i Âliye’deki hocaları arasında en çok etkilendiği Ahmed Âsım Efendi ile irtibatını devam ettirip mezun olduktan sonra ondan Fuşûşü’l-hikem ’i okumuştur. Ahmed Âsım ve Ahmed Şâkir efendiler onun ilmî şahsiyeti üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İsmail Hakkı ayrıca Hüseyin el-Ezherî’den Şâzeliyye tarikatı icâzetnâmesi almıştır.

İstanbul’un çeşitli mekteplerinde muallim, müderris ve müdür olarak görev yapan İzmirli İsmail Hakkı, Maarif Nâzirliği’nin Encümen-i Teftiş ve Muâyene heyetinde de çalışmıştır. (1896). Bu arada Maarif Nâzırı Zühdü Paşa tarafından çocuklarının özel hocalığına getirildi. Mülkiye Mektebi’nde Arapça, akâid-i İslâmiyye ve usûl-i fıkıh dersleri vermiş; daha sonra Dârümuallimîn-i Âliye’de tarih muallimi olmuştur(1907-1908). Dârüşşafaka müdürlüğü ardından Dârümuallimîn-i Âliye müdürlüğü yapmıştır(1908-1909). Bu arada eğitim sisteminde ıslah programları çerçevesinde kurulan Cem’iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye içinde yer almıştır. 1909 yılında Kadıköy’e taşınıp bundan sonraki hayatını Ankara’da geçen kısa bir dönem hariç burada sürdürmüştür.

İsmail Hakkı, 22 Haziran 1909’da tayin edildiği Dârülfünun hocalığına emekliye ayrıldığı 1 Ekim 1935 tarihine kadar aralıklarla devam etmiştir. Bu süre içinde Ulûm-i Dîniyye ve Edebiyye şubelerinin müdürlüğü yanında (1909-1913) çeşitli dersler vermiş; 13 Ekim 1914’te buradaki muallimliği sona ermiştir. Dârülfünun’daki beş yıllık hizmeti ve ilmî yayınlarıyla dinî ilimler alanındaki ehliyetini ispatlayan İzmirli İsmail Hakkı, medreselerin ıslahı projesi çerçevesinde kurulan Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye’de müfettişliğe tayin edilip (1914-1918); 1915 yılında Süleymaniye Medresesi’nin açılması üzerine Kelâm Şubesi’nin felsefe-i İslâmiyye tarihi (daha sonraki adıyla hikmet-i ilâhiyye) müderrisliği de ona verilmiştir. 1923 yılına kadar bu dersi okutmuştur. Ayrıca Menbâülirfan’da felsefe dersiyle Medresetü’l-irşâd ve’l-vâizîn Şubesi’nde kelâm ve felsefe tarihi dersleri vermiş olup bu arada tekrar Dârülfünun’da felsefe-i İslâmiyye tarihi müderrisliğine başlamıştır(1919). Dârü’l-hikmeti’l-İslâmiyye’de üyeliğin yanı sıra bir müddet reis vekilliği ve reislik yapmıştır.

İzmirli, Ankara’da Umûr-i Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti bünyesinde kurulan Tedkikat ve Te’lifât-ı İslâmiyye Heyeti’nde de üye (16 Ekim 1922 – 10 Şubat 1924), reis vekili ve reis olarak çalışmıştır(11 Şubat-22 Kasım

1924). Bu sırada Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile kapatılan medreselerin yerine Dârülfünun'un yeniden yapılandırılması üzerine İstanbul'a dönmüş; buranın İlâhiyat ve Edebiyat fakültelerinde müderrislik yapmış ve İlâhiyat Fakültesi'nin reisiğine getirilmiştir(1931). Dârülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle İlâhiyat Fakültesi yerine kurulan İslâm Tedkikleri Enstitüsü kadrosuna tayin edilmiştir (1933). Yaş haddinden emekliliği gelince Vekiller Heyeti kararıyla görev süresi bir yıl daha uzatılarak ve 1 Ekim 1935'te emekliye ayrılmıştır. Bundan sonraki hayatını da ilmî faaliyetlerle geçiren İzmirli, oğlunu ziyaret için gittiği Ankara'da 31 Ocak 1946 tarihinde vefat etmiş ve 2 Şubat 1946'da Cebeci Mezarlığı'na defnedilmiştir. [1]

Eserleri:

A) Kur'an İlimleri ve Hadis.

1. Siyer-i Celîle-i Nebeviyye (İstanbul 1332).
2. Târîh-i Hadîs (İstanbul 1340).
3. Mustasvîfe Sözlere mi Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri (İstanbul 1341).
4. Binbir Hadis (İstanbul 1926).
5. Meânî-yi Kur'ân(İstanbul 1343/1927).
6. Târîh-i Kur'ân. (İstanbul 1956).
7. Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hâdis Hakkında.(Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 537) İbrahim Hatiboğlu giriş ve notlar ilâvesiyle yayımlamıştır (İstanbul 2001).

B) Kelâm.

1. Muhassalü'l-kelâm ve'l-hikme (İstanbul 1336).
2. Mülâhhas İlm-i Tevhîd (İstanbul 1338).
3. Yeni İlm-i Kelâm (I-II, İstanbul 1339 r./1341-1340 r./1343).
4. el-Cevâbü's-sedîd fî beyânî dîni't-tevhîd (Ankara 1339 r./1341)
5. Nârın Ebediyet ve Devamı Hakkında Tedkikat (İstanbul 1341).
6. Dürzî Mezhebi (İstanbul 1926).
7. Dîn-i İslâm ve Dîn-i Tabîî. (Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 376, müellif hattı) Osman Karadeniz tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İzmir 1998).
8. el-Furkân beyne't-tevfîk ve'l-hızlân. (Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3740).

(İzmirli'nin Süleymaniye'deki kitapları arasında Nusayriyye, Dürziyye, Şeyhiyye, Bâbiyye, Vehhâbiyye (nr. 3738), Ebû Bekir el-Bâkılânî (nr. 3739, ayrıca bk. DİFM, II/5-6 [1927], s. 137-172), Risâletü't-teselsül (nr. 3741), Risâletü'l-hudûs (nr. 3742), Teâlîm-i Mu'tezile (nr. 3760) ve Medhal-i İlm-i Kelâm (nr. 3772) gibi genellikle mecmualarda çıkan yazılarından derlenen diğer bazı risâleleri de vardır.)

C) Fıkıh.

1. Hikmet-i Teşrîf (İstanbul 1328).
2. Usûl-i Fıkıh Dersleri (İstanbul 1329).
3. Usûl-i Fıkıh (İstanbul 1330).
4. İlm-i Hilâf (İstanbul 1330).

5. Kitâbü'l-İftâ ve'l-kazâ (İstanbul 1336-1338).
6. Fıkıh Târihi (İstanbul 1919).
7. el- 'Înâye fî Şerhi'l-Bidâye. (Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3764).

D) Felsefe ve Mantık.

1. Mi'yârü'l-ulûm (İstanbul 1315)
2. Mantık-ı Tatbîkî veya Fenn-i Esâlib (İstanbul 1327/1329, taş baskısı).
3. Muhtasar Felsefe-i Ülâ (İstanbul 1329).
4. Arap Felsefesi (İstanbul 1329/1331).
5. Fenn-i Menâhic: Méthodologie (İstanbul 1329).
6. Felsefe Dersleri (İstanbul 1330).
7. Felsefe-hikmet (birinci kitap, İlmü'n-nefs; İstanbul 1333).
8. Müslüman-Türk Filozofları (İstanbul 1936).
9. İhvân-ı Safâ Felsefesi (İstanbul 1337).
10. İslâmda İlk Tercüme (İstanbul 1337).
11. Felsefe-i İslâmiyye Târihi
12. Şeyhü'l-etibbâ Ebû Bekir Muhammed bin Zekerîyyâ er-Râzî (İstanbul 1341).
13. İslâm Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese (Ankara 1952). [2]

2. Eser Hakkında

Yukarıda hayatı hakkında bilgi vermeye çalıştığımız müellif, son dönem Osmanlı aydınlarından ve bu eserini II. Meşrutiyetten sonra yazmıştır. Ancak kendisi çağdaşı olan diğer aydınlardan farklı olarak Batı felsefesi ve metodolojisini öğrenmekle birlikte yüzünü daha çok İslami ilimlere çevirmiştir. Batılı metotlarla İslami ilimleri inceleyen ilk alimlerden biri olmuştur. İslami ilimlerin yeniden şekillenmesine ve yorumlanmasına çalışmıştır. Bunun için de batı felsefesini ve metodunu çok iyi bilmenin gerekli olduğunu fark etmiştir. [3]

İzmirli, Batı felsefesinin ve metodolojisinin bilinmesi için giriş mahiyetinde bazı eserler vermiştir. Bu eserler daha sonra yazacağı büyük eserlere hazırlık mahiyetindedir. Metodoloji bu tarz bir eserdir. Bu eserle Batı metodolojisini tanıtmak istemiştir. Ancak bu eseri yazarken klasik bakış açısını da korumuştur. Bu konuya değerlendirme kısmında tekrar değineceğiz.

İzmirli eserine ilk olarak kitabının da adı olan Metodoloji kavramını tanımlamakla başlamıştır. Ve bu kavramı: "Bilim ve bilimin metodunun ne olduğunu anlatan bir bilim dalıdır. Metodoloji, bilimsel metodun teorisi demektir. Metodoloji, bilimlerin sınıflamasından, özel ve genel metotlardan bahseder. Metodolojiye pratik mantık ve maddi mantık da denir." [4] Şeklinde tanımlamıştır. İzmirli, Muhassal isimli eserinde dini ilimlerde özellikle kelimada yeni felsefenin teorilerini ve yeni bilimlerin metotlarını kullanmayı önermektedir. Yeni felsefenin metotlarını tanıtmak için Metafizik adlı eserini, yeni bilimlerin metotlarını tanıtmak için de Metodoloji 'yi yazmıştır. Bu durum dikkate alındığında metodoloji kavramıyla ilgili yaptığı bu tanım daha anlamlı hale gelmektedir.

Eserinde ikinci başlık olarak ise bilimlerin sınıflanmasını ele almıştır ve Aristoteles'ten başlayarak sırayla; Ortaçağ sınıflaması, İslam bilginlerinin sınıflaması, Bacon'un sınıflaması, Ampere'in sınıflaması, Comte'un

sınıflaması, Spencer'in sınıflamasını verdikten sonra tercih edilen sınıflama başlığıyla; Boirac'ın sınıflamasını detaylı olarak vermiştir. Boirac bilimleri 4 büyük bölümde tasnif etmiştir: Matematik bilimleri, Fizik bilimleri, Doğa bilimleri ve Moral bilimler. Detaylı bilgi verdikten sonra Boirac'ın sınıflamasının diğer sınıflamalara göre daha tercih edilir olduğu kanaatini dile getirmiştir. Gerekçe olarak; evreni ölçüler, güç, hayat ve özgürlük olmak üzere dört konunun temsil ettiğini ve Boirac'ın tasnifine göre; Matematiğin ölçülerle, fiziğin güç ile, doğanın hayatla, moral bilimlerin ise özgürlükle temsil edildiğini ifade etmiştir. [5]

Metodun yapısı başlığında; metodu tarif ederken, "bilinmeyen gerçeklikleri keşfetmek ya da bilinen gerçeklikleri ispat etmek için izlenen ilkelerin veya kullanılacak araçların bütününe denir." [6] Der ve metodun her bilimin temel şartı olduğunu vurgular. Bu düşünce onun modern bilim tasnifleriyle ilgilenme nedenlerindendir. İzmirli modern bilimsel yöntemin, bilimler sınıflamasında gerekli bir yol olduğunu düşünür. Çünkü o, modern metodolojiyi doğru bulmakta ve bu metodoloji ile bilimlerin sınıflandırılması gerektiğini düşünmektedir. İzmirli, modern bilim düşüncesinde muteber kabul edilen tümevarım yöntemini doğru bulur. Ona göre, nasıl tündengelim ile gerçeğe ulaşılabilirse tümevarım yöntemiyle de hakikatlere ulaşılabilir [7] ve hatta bu yöntem sayesinde olayları yöneten kanunlara erişilebilir. [8] Görüyoruz ki yeni düşünce paradigmasının ürünü olan yeni metotlar, İzmirli'nin düşünce dünyasında olumlu bir karşılık bulmuştur.

Kitabı hazırlayan Ergin'in başlıklardaki düzenlemesine göre müellif; metodu tanımladıktan sonra Boirac'ın tasnifini baz alarak dört bölüme ayrılan ilimlerin metotlarına detaylı olarak yer vermiştir. Matematik bilimlerinin metodu; belit, tanım ve burhan olmak üzere üç bölümden oluşan çözümleme metodudur. [9]

Doğa bilimlerinin ve fizik bilimlerinin deneysel bilimler olduğunu ve tündengelimsel ya da kıyasi yöntemden ziyade tümevarım yönteminin bu bilimler için daha doğru olduğunu ifade eder. Çünkü amaç cüzi olandan külli olana geçmektir. Fizik bilimlerinde olaylar deneyle belirlenir ve akıl yürütmeye açıklanır ve genellenir. Fizik bilimlerinde dört metot kullanılır. Gözlem, deney, tümevarım ve hipotez. [10]

Doğal bilimlerde ise amaç kanunları belirlemek olduğundan üç metot kullanıldığından bahseder. Bunlar; sınıflama, örneklem ve tanımdır. [11]

Moral bilimler, moral bilimler metodolojisi ve sosyal bilimlerden oluştuğundan konusu akıl ve mürid olan insandır. Moral bilimlerin bahsettiği olaylar ölçülemez ve hesap edilemez dolayısıyla nesnel olarak anlaşılamaz. Bu bölümde müellif, moral bilimlerin konusu olan insanı iki bölüm olarak ele almıştır. Var olan insan ile mükemmel olan insan. (Yani reel ile ideal gibi.) Moral bilimleri konusuna göre ikiye ayırmış ve konusu var olan insan olan moral bilimler(psikoloji, tarih, sosyoloji vs.) için teorik bilimler adlandırmasını yaparken; konusu mükemmel insan olan(ahlak, hukuk ve siyaset vs.) moral bilimler içinse pratik bilimler adlandırmasını yapmıştır. Birinci bölümde doğrudan doğruya gözlemlenen olaylardan bunları yöneten kanunlar çıkarıldığı için tümevarım metodunu doğru bulurken; ikinci bölüm için tündengelim metodunu uygun bulur. Çünkü bu bölümde insan ruhunun külli düşüncelerinden zorunlu sonuçlar çıkarılır. Ayrıca, moral bilimlerdeki tümevarım ve tündengelim metotlarının matematik, fizik ve doğa bilimlerindeki, gibi olmadığını konunun yapısına göre düzeltildiğini belirtir. [12]

İzmirli; doğa bilimleri, matematik bilimleri, fizik bilimleri, ve moral bilimlerin metotlarını anlattıktan sonra bilgi konusunu ele almış ve yakın, zan, şek, cehli mürekkep ve mugalata gibi klasik İslami bilgi teorisine ait kavramları ele almıştır. [13] Bu şekilde hem Batı hem de İslami bilimin kavramlarının ve bilgisinin bilinmesi gerektiğine işaret etmiştir.

İzmirli'ye göre ilmin üç temel özelliği vardır: yakîn (kesinlik), umûm(genellik) ve metot (menhec). Bu eser menhecin önemine binaen yazılmış bir eserdir ve coğrafyamızda alanında ilk sayılan bir eserdir. Bir önceki paragrafta da belirttiğimiz gibi müellif, bu çalışmada metotları sıralarken bir bakıma yeniyle eskinin sentezini yapmıştır. Yeni bilim metotlarını Doğu-İslâm düşünce yapısında deneyen İzmirli'nin ne kadar başarılı olduğu tartışmaya açık bir husus olsa da İzmirli'nin ilmi kişiliği, donanımı, çalışmanın tarihsel ve ilmi değeri göz önüne alındığında; (eserin metni, notları ve sadeleştirenin izahları ile) özellikle metodoloji alanında yapılacak

Çalışmalarda dikkate alınması gereken bir eser olduğunu ve önemli katkısı olacağına inanıyoruz.

[1] Birinci, Ali, 2001, DİA, c.23, s. 530-533.